

**ОСОБЛИВОСТІ БАЛАНСОВОГО ПІДХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ**

Природокористування рекреаційних територій, яке включає до себе ресурсоспоживання, охорону довкілля і відновлення їх природно-ресурсного потенціалу, є одним з найбільш соціально значущих і стратегічно важливих факторів на сучасному етапі розвитку механізму ринкової економіки. Стабільність і ефективність їх розвитку і використання залежить від рішення ресурсно-екологічних проблем соціально-економічного розвитку територіальних комплексів, впровадження нових форм і інструментів організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки цих територій, що підкреслює актуальність питання, що розглядається.

Метою цієї наукової роботи є розкриття позитивних і негативних особистостей, які властиві балансовому підходу забезпечення екологічної безпеки рекреаційних територій та надання власного тлумачення поняття екологічна безпека цих територій.

Дослідженням екологічної безпеки присвячені наукові роботи багатьох українських вчених, які представляють різні школи: Є.В. Хлобистов (київська) пропонує застосовувати систему показників економічного і екологічного вмісту для отримання оцінки рівня потенціалу безпеки території [15], Н.М. Ветрова (кримська) розглядає питання інституціоналізації екологічної безпеки рекреаційних територій [1], О.І. Пашенцев (кримська) пропонує забезпечити дійсний захист територіальних комплексів за допомогою системи інструментів превентивного характеру [9], В.М. Шмандій (кременчуцька) обґрунтовує необхідність формування регіональної екологічної безпеки [16], З.В. Герасимчук (луцька) обґрунтовує еколого-економічні основи формування регіональної політики сталого розвитку [5], В.С. Григорків (львівська) пропонує використовувати оптимізаційні динамічні моделі еколого-економічної рівноваги [4]. Роботи одних вчених носять технічний характер, інших економічний, при цьому в них відсутній всебічний аналіз існуючих підходів щодо забезпечення екологічної безпеки саме рекреаційних територій, як тих що мають велике значення для економічного розвитку як окремого регіону, так держави взагалі.

Значення цих територій для економіки країни достатньо велике, тому що об'єкти санаторно-курортного і лікувально-оздоровчого призначення, які розташовані на них, забезпечують вагомий внесок в ріст ВВП, зайнятість населення. Так їх питома вага в зборі податків у розрізі галузей складає 6,50 – 8,30%, поступаючись тільки добувної галузі 12,30 – 14,30%, хімічної 9,30 – 10,20%, виробництву електроенергії, пару, тепла 8,90 – 9,30 % за період 2006 – 2010рр. Крім того, зростає їх питома вага в формуванні ВВП країни, а саме в 2005 р. 2,31%, а в 2010 р. 4,21%, що здійснило позитивний вплив на ріст зайнятості в даному секторі економіки. Так за матеріалами World resources темп росту зайнятості в цій сфері в 2010р. складав 112,11, що перевищує показники Російської Федерації (107,14), Турції (110,91), Грузії (108,56), Болгарії (105,35), Польщі (105,14). Також спостерігається ріст кількості власних підприємств (малий бізнес), які функціонують на рекреаційних територіях і надають послуги рекреантам. За даними World resources в 2010 р. кількість таких підприємств зросло на 3,71% в порівнянні з 2009р. [17,с.34] Але за їх загальною кількістю Україна поступається практично усім державам Чорноморського басейну, що можна пояснити малою ефективністю і відсутністю регіональних програм підтримки малого бізнесу, що функціонує на рекреаційних територіях.

Але сьогодні спостерігається стійка тенденція росту кількості і ваги наслідків ситуацій природно-техногенного характеру, масштаби яких охоплюють цілі області України (повені в Західній Україні), що приводить до незворотних змін довкілля, а це негативно відбивається на економіці регіонів. Так за матеріалами World resources за період 2005-2010 рр. в результаті природно-техногенних катастроф і аварій, Україні нанесено збитків в розмірі 0,95 – 1,15 млрд. грн. [17,с.56] При цьому економічний збиток від повеней тільки в Західній Україні, який нанесено безпосередньо рекреаційним територіям в 2008-2010рр., оцінюється в 320-390 млн. грн. і це не враховуючи збитків від ризику упущеної вигоди. В розрізі областей розподіл збитків виглядає таким чином: Івано-Франківська обл. 82-85 млн. грн., Львівська обл. 68-71 млн. грн., Тернопільська обл. 49-53 млн. грн., Рівненська обл. 39-44 млн. грн., Чернівецька обл. 65-70 млн. грн. Тому враховуючи зростаючі масштаби прямого збитку від таких ситуацій можна констатувати, що без прийняття необхідних заходів в короткостроковому періоді часу економіка країни не в змозі відшкодувати ці втрати. Таким

чином, забезпечення екологічної безпеки в Україні взагалі, і на її рекреаційних територіях окремо, носить суто економічний характер.

Тривалий період часу виявлення сутності поняття екологічної безпеки взагалі припускало розгляд поняття з точки зору збереження і відновлення навколишнього природного середовища. Однак сучасні реалії розвитку суспільства заздалегідь визначили зміни умов і напрямків його дослідження, де пріоритет віддано економічному фактору. В цьому зв'язку визначення сутності поняття екологічної безпеки рекреаційних територій повинно бути спрямовано не тільки на збереження їх природно-ресурсного потенціалу, але й на забезпечення їх соціально-економічної значущості. Існуючі, в сучасний час, концептуальні підходи щодо обґрунтування трактовок цього поняття відрізняються значною різноманітністю. Розглянемо основні з них, які стосуються балансового підходу.

В основі цього підходу лежить цільова настанова підтримки екологічного балансу, який забезпечує розвиток довкілля і людини. Його прибічниками є відомі російські вчені Н. Ф. Реймерс, Т. А. Хоружая. Вони розглядають екологічну безпеку з точки зору деякої «совокупности состояний, процессов, действий, обеспечивающих экологический баланс в окружающей среде Земли в любых ее регионах и на любых уровнях, не приводящих к жизненно важным ущербам, наносимым природной среде и человеку» [12, с. 12]. В цьому випадку природа розглядається як єдина цілісна система, в якій все взаємозв'язано потоками речовин і енергії, яка здатна до самовідновлення, адаптації, саморегуляції. Однак кордони самовідновлення обмежені 1% об'єму біосфери. В сучасний час ці зміни оцінюються в 33-36% [17, с. 134], при цьому вклад України складає 8,0-8,3% від середньосвітового показника, що приводить до забруднення і руйнування природних систем. В умовах зростаючої інтенсивності і масштабності антропогенного впливу на довкілля забезпечення благочинних екологічних умов для життєдіяльності організмів можливо природним і господарюючим засобами.

Природний враховує асиміляційний потенціал довкілля, тобто «способность к самоочищению, к временной трансформации химических соединений для снижения эффекта внешнего воздействия» [3, с. 55]. Це визначає природну стійкість території, яка неоднакова к одним і тим же реагентам забруднення чи видам антропогенного впливу у різних кліматичних зонах. Крім того, стійкість окремого територіального комплексу не постійна і залежить від загального стану розвитку екологічної системи. В цьому випадку підтримка екологічного балансу, що характеризується наявністю чистої води, ґрунту, повітря, природного стану лісів визначається здатністю довкілля до асиміляції к різним видам антропогенного впливу. Тоді екологічну безпеку території можна розглядати, як відповідність існуючих екологічних умов території можливостям зберегти здоров'є людини і забезпечити їх соціально-економічний розвиток в довгостроковому періоді часу. В цьому зв'язку можна погодитися з точкою зору Т.А. Хоружая, що відзначає «обеспечение благоприятных экологических условий возможно только на отдельно взятой территории, представляющей собой особую ценность и обладающей максимальной способностью самовосстановления» [14, с. 24]. Безперечно, до цих територій можна віднести рекреаційні, які виконують не тільки лікувально-оздоровчі функції, але й сприяють розвитку нових форм економічних відношень між суб'єктами рекреаційної діяльності. Однак на наш погляд цей спосіб має майже ряд істотних недоліків: обмежена здатність довкілля до самовідновлення сприяє мінімізації досягнення екологічного балансу в кордонах територіального комплексу; необхідно враховувати і визначати інтенсивність виносу і розсіювання продуктів техногенезу; відсутність об'єктивного математичного апарату, який дозволяє визначити інтенсивність трансформації продуктів техногенезу; важкість кількісного визначення первинної ємності природного середовища; обмежені можливості визначення інтенсивності і міцності закріплення продуктів техногенезу в масштабах природних систем.

Крім того, асиміляційний потенціал природних ландшафтів знижується під впливом агресивних хімічних з'єднань (карбофос, бензапирен), також значно збільшується період часу їх природної нейтралізації і розчину. Як відзначає німецький вчений П. Кіслінг «воздействие химически активных соединений на окружающую среду снижает ее способность переработать их без остатка. Даже малый остаток способен вызвать загрязнение территории, а его трансформация может только усилить пагубное влияние» [7, с. 32].

Тому застосування господарюючого способу в забезпеченні екологічного балансу є цілком логічним і характеризується «непосредственным воздействием на хозяйственные системы с целью минимизации их негативного воздействия на окружающую среду» [10, с. 31]. Однак це здійснюється не проведенням заходів технічного характеру (модернізація, реконструкція), а здійсненням територіального планування. Прибічниками цього підходу є український вчений В. М. Коваленко,

німецький вчений П. Кіслінг, норвезький вчений П. Сенд'енсен. В цьому випадку екологічна безпека розглядається як «состояние геоэкологической стабилизации территории, обеспечивающее эффективное развитие производительных сил и сохранение естественности природной среды» [6,с.41]. Однак розвиток виробничих сил спрямовано на повномасштабне освоєння території, родовищ корисних копалин, розміщення виробничих підприємств. Стосовно рекреаційних територій їх освоєння розуміє «размещение по общему плану всех лечебных учреждений и всей сети учреждений массового отдыха населения с оптимальным использованием природно-климатических условий, лечебных факторов» [7,с.116]. Тоді екологічна безпека повинна бути спрямована на системне збереження усіх видів природних і соціально-економічних ресурсів. Рішення цієї задачі потребує оцінки рекреаційного потенціалу території, відносно сутності якої мають місце різні точки зору. Так П. Сенд'енсен відзначає, що «введение понятия критической рекреационный потенциал означает максимальное сочетание нагрузок на территорию, способное привести к нейтрализации отдельных видов рекреационных ресурсов» [13,с.89]. Можна погодитися з даним висловлюванням, тому що наявність предельного навантаження на ці території може привести до руйнування природного ландшафту, втрати умов притягнення рекреантів.

Однак проблемним є визначення таких параметрів, як величина критичності, момент часу руйнування території. При цьому висловлюються точки зору стосовно можливості збільшення рекреаційного потенціалу території: технічний і економічний підходи. Так український вчений Р. К. Новосад відзначає, що «за счет комплекса инженерных мероприятий можно увеличить рекреационный потенциал до значительных объемов» [8,с.41]. Прибічники цього підходу розглядають екологічну безпеку території, як «состояние защиты от воздействия неблагоприятных факторов, осуществляемое путем инженерной подготовки территории» [2,с.43]. Але будь-яке інженерне втручання порушує природний стан території, природні зв'язки між природними системами. В результаті з'являються деякі екологічні проблеми, які обумовлені специфічними для конкретних регіонів видами загроз. Крім того, технічний підхід не враховує необхідності підтримки безперервної системи озеленення території і інших відкритих просторів з збереженням їх функціонального призначення.

Прибічники економічного підходу обґрунтовують можливе збільшення рекреаційного потенціалу за рахунок не благочинних факторів економічного характеру. Так Р. К. Новосад відзначає, що «развитие инфраструктуры на рекреационных территориях должно носить выборочный характер в зависимости от ценности данной территории» [8,с.112]. Але сьогодні в законодавчих актах України відсутнє визначення цінності території, що може привести до повільної трактовки з боку міських рад і заборони рекреаційної діяльності на них, погіршенню соціально-економічної ситуації курортних населених пунктів. Ще більш жорстку позицію займає В.С. Преображенський, який відзначає, що «рекреационный потенциал территории может быть восстановлен в естественном виде только в результате перемещения деятельности хозяйствующих субъектов за пределы таких территорий» [11, с. 89]. В цьому випадку може значно знизиться рівень сервісного обслуговування рекреантів, що приведе до зниження попиту на услуги, які пропонуються. В цьому випадку, екологічна безпека територій розглядається як «состояние защищенности территории, характеризующееся ограниченным их использованием для отдыха» [8, с. 84]. На наш погляд така позиція носить дискусійний характер, тому що обмежене використання не сприяє комплексному освоєнню території. Якщо зробити визначений запас навантаження на природні ландшафти, то доцільно здійснювати функціональне планування зонування території для розміщення основних компонентів. Це може привести до вузької спрямованості їх використання і до недозапитання в об'ємі, який економічно обґрунтовано. У цьому зв'язку під екологічною безпекою рекреаційних територій доцільно розуміти стан стабілізації, який забезпечує їх соціально-економічний розвиток в результаті використання природно-кліматичних і лікувальних функцій за умов, що антропогенний тиск не виходить за межі можливостей самовідновлення.

В основі застосування балансового підходу забезпечення екологічної безпеки рекреаційних територій знаходиться створення умов для всебічного розвитку людини і природи. Але розвиток природи розглядається за умови використання її асиміляційного потенціалу, що в сучасний час неможливо за причиною перевищення об'єму негативного впливу на біосферу і порушення її здатності до самовідновлення.

Література

1. Ветрова Н.М. Экологическая безопасность рекреационного региона: [монография] / Н. М. Ветрова. – Симферополь. – ОИО НПАКС, 2006. –273с.

2. Вильянов А.Р. Технический подход повышения потенциала рекреационных территорий : [монография] / Александр Вильянов. – М.: Наука, 2011. – 303с.
3. Глухов Н.Г. Экономика природопользования: [монография] / Н. Глухов. – М.: Наука, 2008. – 329с.
4. Григорків В. С. Динамічні моделі еколого-економічної рівноваги: [монографія] / В.С. Григорків. – Львів.: Світло, 2010. – 179с.
5. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: [монографія] / З.В. Герасимчук. – Луцьк.: ЖТМ, 2009. – 328с.
6. Коваленко В.М. Екологія і містобудівництво: [монографія] / В.Коваленко. – Донецьк.: Наукова думка, 2008. – 117с.
7. Кислинг П. Территориальное планирование городов: [монография] пер. с англ. Желозо Л.Т. / Петер Кислинг. – СПб.: Питер, 2006. – 179с.
8. Новосад Р.К. Потенциал рекреационных территорий: [монография] / Р.Новосад. – Харьков.: Наука, 2011. – 217с.
9. Пашенцев О.І. Методологічні засади випереджального захисту навколишнього природного середовища від антропогенного впливу: [монографія] / О.І. Пашенцев. – Сімферополь.: ДІАЙПІ, 2009. – 614с.
10. Пасюк Р.В. Экологическая безопасность: методологические подходы : [монография] / Р. Пасюк. – Липецк: Наука, 2010. – 112с.
11. Преображенский В.С. Рекреационный потенциал: проблематика определения: [монография] / В. В.Преображенский. – М.: Наука, 2010. – 223с.
12. Реймерс Н.Ф. Социо-эколого-экономические аспекты экологической безопасности / Н.Ф. Реймерс /. – М.: Наука, 1991. –143с.
13. Сендъенсен П. Эстетическое восприятие природных ландшафтов: [монография]/ П. Сендъенсен. – М.: Наука, 2005. –143с.
14. Хоружая Т.А. Экология и экономика : [монография] / Татьяна Хоружая. – М.: Наука, 2009. – 189с.
15. Хлобыстов Е.В. Региональное эколого-экономическое моделирование производства / Е. В. Хлобыстов // Бизнес информ. – 2008. – № 6. – С. 22–27.
16. Шмандій В.М. Екологічна безпека – одна з основних складових національної безпеки держави / В.М. Шмандій // Екологічна безпека. –2008. – № 1. – С. 9-15.
17. Worked resources. –New York, Oxford university press, 2009–2010. – 398 p.

Рецензент докт. екон. наук, професор А.И. Паиенцев